

Blejske meditacije

(Dopolnjen govor na mednarodnem srečanju PEN klubov maja 1983 na Bledu)

Igor
Torkar

Ko sem prebral na vabilu za naše blejsko srečanje osnovne skupke problemov za letošnje pogovore: resničnost sveta — umetniška resnica — manipulacija resničnosti — manipulacija umetnosti — oblikovanje resničnosti v umetnosti — sem se trpko nasmehnil in si molče rekel: Pisateljev prastari križev pot med Karibdinimi vrtinci raznih ideologij in pogumnim plezanjem po Scilinem skalovju umetniške poštenosti.

Za postaje na tem prastarem pisateljevem križevem potu bom nanizal nekaj misli. Neurejenih. Osebnih. Za nikogar obveznih. Le malce provokativnih, da bi na tleči ogenj naših debat zлил curek olja. Le v razžarjenem koku debatne peči je možno kaliti jeklo resnice. Bolj natančno: jeklo resnic. Moje, tvoje, njegove pa politikove, delavčeve, pisateljeve resnice.

Najprej. Kakšna je resničnost sveta na zahodu in vzhodu, v kateri živimo današnji pisatelji? Dovolite, da parafraziram Remarqu: Na zahodu nič novega — na vzhodu nič novega!

Na vsem svetu smo ljudje približno enaki. Še vedno taki kot v grških, rimskih pa srednjeveških časih. Še vedno nas trpinčijo enake skrbi, kako bomo živeli mi, naši otroci, naši vnuki. Trpinčijo enako ali vsaj podobno kot pred tisoč leti. Hrepenenja mladosti ista. Spoznanja starosti ista. Upanja ista. Razočaranja ista. Le vrst strahov je več. Nas obiskujeta poleg vseh starih in večnih strahov še atomski in kozmični strah. Ni zaman napisal Herbert Marcuse znano delo: Konec utopije. Pojma »utopija« tokrat ne uporabljam niti kot oznako za kakšen celovit družbeni sistem, niti kot besedo, ki jo filozofi velikokrat in zadihano uporabljajo pri svoji »duhovni telovadbi«.

Mislečemu človeku resničnost današnjega sveta vsiljuje misel: Če ne že konec utopije, konec iluzij, konec upanj — dvom o utopiji, dvom o iluziji, dvom o srečnejšem življenju ljudi, dvom o upanju — narašča povsod! In če že govorimo o dvomu, o strahu in upanju — še tole: Kot pisatelj se zavedam, vem: Današnja resničnost sveta vse večkrat vrže človeka v tisti globoki in temni tolmun, v katerem grozljivi vrtinci življenja potegnejo na dno še — strah. Poslednji strah. Kadar ta utone, pogine tudi upanje. Le dokler se za karkoli še bojim, še upam. Z mrtvim upanjem sem lahko samo še živ mrtvec.

Kdo vse ni že pisal o deželah, kjer naj bi ljudje živeli srečno. Mnogi so verjeli v utopije, v iluzije od Platona naprej. Atlantida, otok sreče. Kje

je bil? Kje je — vsaj potopljen? Še danes ga zaman iščejo. Nikoli ga ne bodo našli. Nemara je prav v tem upanje zbujajoča moč Atlantide. Sleherni generacija je iskala svojo Atlantido. Današnja dvomi, da Atlantida jè.

In večno vprašanje: Je idealna družba utopija, iluzija, jalovo upanje? Če ni — kako priti do take družbe? Z revolucijo? Z evolucijo? Gandhi je bil za revolucijo brez nasilja, brez zaplemb, brez barikad in brez prevelikih obljub. Martin Luther King je bil za enakopravnost belcev in črncev. Se pravi, bil je za mir med ljudmi. Ljudje so ga ubili. Poljak Walensa je zagovarjal večstrankarski sistem duhá. Zagovorniki enostrankarskega sistema duhá so ga brcnili z odra. Za zdaj si je rešil vsaj glavo. Čeh Dubček je bil za mirne spremembe, za gašenje fanatičnih strasti, za zmago poštenega razuma. Doživel je »dialektični razvoj« iz voditelja v zakotnega ročnega delavca. Lahko bi mu rekli: neuspešen sanjač evrokomunizma, evrosocializma. Stalin ni spoznal, da v življenju družbe niso možni preveliki skoki kar čez noč. To po »kulturni revoluciji« počasi doumevajo Kitajci. Stalin pa je do smrti mislil, da je možno čez noč spremeniti celo zakone biologije, genetiko ljudi. Lisenko mu je verjel. Povsod so papagaji. Človek — se pravi, tudi pisatelj — pa se v resničnosti današnjega sveta vse večkrat vprašuje: Je brezrazredna družbi možna ali je samo utopija, iluzija, pravljica? Je sploh biološko možno, da bi bili vsi ljudje enaki, vsi ljudje *enakovredni*? V beograjskem NINU sem letos v aprilu bral, da je preveč posvečeni, preveč posvetničeni Marx krivec za krizo marksizma. Tisti, ki častijo Marxa kot svetnika, kot Kristusa, kot Mohameda, kot Budho, podžigajo krizo marksizma. Bolj natančno: Pomagajo pri razkosavanju marksizma v več vrst podmarksizmov. Unità, glasilo italijanske komunistične stranke, je objavilo članek z naslovom Osvobodimo Marxa marksizma.

Kljub vsemu moja pisateljska misel sredi resničnosti današnjega sveta še vedno upa:

Socializem na osnovi znanosti, strokovnega dela, osebne odgovornosti, sociale brez potuhe lenuhom, pravične zakonodaje, neodvisnega sodstva, zaporov brez mučenja. Socialistična družba, ki bo sicer monokratična, a znotraj monokracije polikratična!

Moj dvom pa šepeta:

Je možna humana, svobodna monokracija brez nasilja ene same, papeško nezmotljive ideologije? Brez manipulacije z ljudmi in z obljubovanimi ideali?

Ameriški publicist Sulzberger se v knjigi o Jalti sprašuje, zakaj je Stalin na začetku leta 1945 odložil pohod pred nosom Berlina na Berlin za tri mesece. Če bi bil že januarja ali februarja začel ofenzivo, bi bil Zahod po vojni še v težavnejšem položaju. Politično in strateško. Zato bi bil Zahod začel hladno vojno takoj in Sovjetska zveza ne bi bila dobila kreditov. Potem so si v Jalti zavezniki po branjevsko razdelili Evropo, namesto da bi bili postavili temelje za trajen mir. In tako je danes razdeljena Nemčija osnova zločinsko pogubne blokovske razdelitve današnjega sveta. Nemčija bo razdeljena na dva dela, dokler bo Sovjetska zveza velesila in dokler bo Francija francosko močna.

Resničnost današnjega sveta je kriva, da je Anglež Huxley malce ironično zapisal: Na svetu so tri kategorije ljudi: Človeška bitja ali humanisti, živali ali animalisti in vojaki ali militaristi. Militaristi potrebujejo orožje. Proizvodnja orožja je zlata jama za milijarderje. Milijarderji brez sramu prodajajo orožje tudi svojim ideološkim nasprotnikom. Militaristi sovražijo pacifiste. Pacifisti so nasprotje bolne družbe današnjega človeštva.

Med vojno Židje milijonske žrtve fašizma.

Po vojni Beginov Izrael novi fašizem!

Taka je morala resničnosti sveta, v katerem živimo. Dvojna? Dvojna na kvadrat!

Vse povedano je le nekaj simptomov za diagnozo bolezni, ki razjeda telesno in duhovno tkivo današnjega sveta.

In kako naj pisatelj v bolni resničnosti tega sveta pove umetniško resnico? Težko! Tudi deset zapovedi za mučeniško pisanje umetniške resnice o današnjem svetu ne poznam.

No, da ne bom preveč črnogled in za koga mogoče že ideološko porozen in tisti, od monokratov nikoli ljubljeni, razdiralno dvomeči intelektualca — naj vam kot satirik in humanist z napako zaupno priznam, da verujem v spiritizem. Sem spiritist. Z lahkoto priključim iz onstranstva že davno umrle modrijane. Sédite z mano k spiritistični mizici. Nanjo položite desne roke. Kdor hoče, lahko tudi leve, da ne bo zamere na nobeni strani. Mižite! Mižé poslušajte! Kličem v onstranstvo: »Spiritus concentratus«, prihlápi k naši mizici Erazma Rotterdamskega! — Že prihlapeva. Že sedi med nami. Poslušajte, kaj nam govori Erazem Rotterdamski, govori, kar je napisal že pred pol tisočletja:

Sam gon človeka po uveljavljanju, sam gon po tekmovanju, sam gon, da bi bil uspešnejši kot sosed in iz tega razvijajoči se pragon po oblasti in nasilju — sam na sebi še ni smrtno nevaren za svet. Nasilje sámo je kratke sape. Slepo in besno posega v dogodke. Volje ne uveljavlja smotrno. Pameti je kratke. Zato se po naglih izbruhih zruši sámo v sebi. Celó tam, kjer postane nasilje nalezljivo in psihotično razvname cele skupine, se te skupine kmalu spremenijo v samopašne tolpe, ki se razkropijo, brž ko se prva vročina ohladi. V zgodovini uporniški izbruhi, sámi na sebi, brez duhovnega vodstva, niso nikoli postali nevarni. Šele potem, ko pragon po nasilju služi kakí ideji ali ga ideja uporabi zase, nastanejo resnični nemiri in krvave revolucije. Kajti šele z ideološkimi parolami postane množica navadnih ljudi — stranka! Šele z organizacijo — vojska! Šele z dogmo — strankino gibanje! Vse nasilne konflikte človeštva manj zakrivi na kri vezana volja po nasilju kakor določena ideologija, ki to voljo po nasilju sprosti, izkoristi in požene v boj proti drugače mislečemu delu človeštva. Šele fanatizem — ta križanec duhá in nasilja — ki hoče diktaturo ene ideologije, in sicer svoje, vsiliti vesoljnemu svetu — razcepi človeško skupnost v privržence in nasprotnike, v prijatelje in sovražnike, v junake in zločince. Vemo pa od vekomaj: junaki so zmeraj le zmagovalci, zločinci pa zmeraj le premaganci! Ker fanatizem priznava samo svoj sistem in dopušča samo svojo resnico, *mora* seči po nasilju,

da lahko zatira vse svoje nasprotnike. Kdor prebujati fanatizem s tem, da razglašajo en sam sistem bivanja, mišljenja in verovanja za edino veljavnega — prevzema odgovornost, da s tem povzroči razkol sveta, povzroči duhovno in fizično vojno zoper drugačno logiko mišljenja in življenja. Vsako nasilje ukazuje, da misli je vojna napoved duhovni svobodi človeštva. Zato humano usmerjen človek ne sme in ne more prisegati na nobeno ideologijo, ki hlepi po diktaturi, kajti vsaka ukazujoča ideologija teži za hegemonijo. Humanist se ne more vezati na nobeno stranko, ker je dolžnost vsakega privrženca vsake stranke, da gleda, čuti in misli strankarsko! S tem sam sebi zapravi svobodo mišljenja in delovanja. Brez te svobode je pravičnost nemogoča. Pravičnost pa je edina ideja, ki bi morala biti človeštvu skupna kot najvišji ideal!

Dobro bi bilo, če bi pisatelji verjeli vsaj polovico tega, kar je pred pol tisočletja napisal Erazem Rotterdamski. No, pa da ne bo pomote. Vem, da je bil Erazem lisjaški samotar. Sobni idealist. Naivni teoretik. V praksi pa impotenten strahopetec. Strahopetec, ki se v Baslu ni upal na primer v svoji hiši skriti preganjanega, na smrt bolnega prijatelja in občudovalca Ulricha von Huttena. No, kljub temu pa lahko mi — pisatelji vseh dežel sveta — sebi ter znova prebujajočim se neostalinistom in neofašistom v strankah vzhoda in zahoda — vsaj nekatera, pol tisočletja stara, Erazmova spoznanja — zatakemo za klobuk!

Nekaj erazmovskega duha sem zavonjal tudi v govoru uglednega jugoslovanskega marksista dr. Aleksandra Grličkova. Govoril je v Skopju ob stoti obletnici smrti Karla Marxa.

Naj za konec svojih blejskih meditacij pa tudi za zdravilno upanje pri ustvarjalnih mukah pisateljev vseh dežel in še posebej pisateljev svoje domovine povem le nekaj Grličkovih misli:

Če hočemo obogatiti spoznanja o socializmu in njegovih močnih potencialih, moramo izpolniti dva pogoja.

Prvič: Prakso in ideologijo zgodnjih socializmov in gibanj, ki so v tem stoletju težili k socializmu, moramo kritično razčleniti v okviru teoretično-zgodovinskega mišljenja, ki ni pod ravniyo Marxa in drugih mislecev delavskega gibanja.

Drugič: Današnje možnosti socializma ter smernice in vsebino boja za socializem moramo raziskati na podlagi rezultatov kritične analize zgodovinskih izkušenj. Ta raziskava mora biti prosta ideologije, ki jo je narekoval in jo še narekuje kapitalizem pa tudi ideologije omejene prakse zgodnjih socializmov! Do jedra teoretičnih problemov sodobnega socializma ne bomo prodrli, pa tudi do pravih teoretičnih in političnih sklepov se ne bomo dokopali dokler se ne bomo prebili skozi ta dvojni ideološki oklep.

Marksistična misel je ponudila možnost za nastanek idejnega in teoretičnega pluralizma tudi sama v sebi. Toda ta pluralizem se mora razvijati v kritičnem dialogu z minulimi in sedanjimi rezultati filozofije, ekonomije, sociologije, posebnih ved

o človeku in družbi ter drugih področij duhovnega ustvarjanja. Toleranca in razvijanje kritičnega, argumentiranega dialoga postaja zahteva za vse marksiste!

Med marksizmom in drugimi ideološko-teoretičnimi celotami so razlike. Prav te razlike med njimi, konkurenca in spopad, ustvarjajo bogastvo idej, ki se bodo pod pritiskom socialno-političnih sil po vsej verjetnosti radikalizirale. Tradicionalne ideološke celote pa se bodo vključile v proces socializma, pri tem pa bodo zadržale svoje tradicionalne vrednote. Od tod tudi zблиževanje »krščanskega« in »islamskega« socializma ter socializmov, zasnovanih na drugih tradicionalnih in kulturnih temeljih. Z upoštevanjem razlik marksistična misel s svojim močnim nedogmatskim potencialom usmerja vse subjektivne sile socializma. Razumljivo je, da ostajajo znanstveno-ideološka razhajanja med temi ideologijami. Vendar se je brez takšnega širokega obravnavanja težko prebiti v prihodnost z antagonizmom in prepovedovanjem pluralizma idej, spoznanj in ideologij.

Kristusu je na križevem potu brisala znoj z obraza Veronika s svojim prtom. Na pisateljevem prastarem križevem potu med Karibdinimi vrtinci raznih ideologij in pogumnim plezanjem po Scilinem skalovju umetniške poštenosti naj bi bilo nekaj spoznanj Erazma Rotterdamskega in doktorja Grličkova — kot Veronikin prt.

Smrt manipulirani resničnosti sveta, svoboda svobodni umetniški resnici.